

Görünmez Kılınan ve Değersizleşen Kadın Emeği Karşısında Sosyal Devlet

(Türk-İş; Sayı 383; Ocak-Şubat 2009)

1-Giriş

Birçok ülkede ve Türkiye’de hem kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesi hem de kadının statüsü ve koşullarının gelişmesi açısından sağlananların epeyce sınırlı kaldığı bir gerçek; kadının konumunu iyileştirmeye yönelik politikaların başka sorun ve ihtiyaçlara yol açtığı da ortada. Bunların başında da kadının ücretli çalışma yaşamına katılması ve getirdiği sorunlar gelmektedir. Örneğin hemen her ülkede kadının ekonomik ve toplumsal açıdan güçlenmesi için istihdama daha fazla katılımı istenirken, bir yandan kadının kendinden kaynaklanan nedenlerle, öte yandan işgücü piyasasının koşulları nedeniyle hem kadının işgücüne katılımı önünde birçok engel söz konusudur hem de kadının işgücüne katılımı birçok eşitsizliği de beraberinde getirmektedir. Bunun da ötesinde kadının çalışmasını özendirmek için ev ve çocuk sorumluluklarının toplumca paylaşılması gerekirken, birçok toplumda bu konudaki destek ve programların hayata geçirilmesi kolay ve mümkün görünmemektedir.

Dolayısıyla, bir yandan kadından yana politikaları çok yönlü ve çok ayaklı düşünmek gereği ortaya çıkmakta, öte yandan feminist hareketin son yıllarda üzerinde durduğu gibi bazı temel anlayış ve paradigmalarda değişiklik yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Bunlardan başında da “ücretli emek” (paid work) üzerinde duran iktisat ile “erkek çalışan” (male worker) üzerine odaklanmış bulunan sosyal devlet anlayışındaki değişiklikler gelmektedir. Gerçekten ekonomi için çalışma “ücretli” olduğunda değer taşır; sosyal devlet de işgücü piyasası ve çalışma yaşamı, bunların getirdiği eşitsizlikler ve taşıdığı riskler üzerine odaklanmıştır; bu eşitsizliğin ve risklerin etkilerini azaltmayı amaçlamaktadır. Her ikisi için de, evde yapılan ve çoğunlukla kadın tarafından üstlenilen “bakım” (care) faaliyeti önemli bir değer taşımaz ve ilgi alanına girmez. Oysa doğumdan ölüme denk süren ve işten sayılmayan bu enformel “bakım” faaliyetleri, hayatın yeniden üretimi ve devamını sağlayan faaliyetler olarak vazgeçilmez niteliktedirler.

Bu yazı ilk önce kadın emeğini odak noktasına alarak, bu konuya ilişkin dünyadan bazı verilere değinmekte ve günümüz gelişmelerine karşın bu emeğin nasıl “görünmez”, “ikincil” ve de “değersiz” kalışını vurgulamak istemektedir. Sonra gelişmiş Batı toplumlarından örneklerle günümüzün sosyal devlet anlayışının kadın meseleleri ve kadın emeği karşısındaki konumu ve politikaları konu edilmektedir. Son olarak da, Türkiye’de kadın emeğinin konumu ve sosyal devletin yetersizliği üzerinde durarak, kadın hareketi ve feminist taleplerin güçlenmesi için daha bütünlükçü bir çerçeveye ihtiyaçları noktasına gelinmektedir.

Bugün özellikle Avrupa’da kadınların kazandıkları hak ve gelişmelerin bu toplumlarda oldukça gelişmiş sosyal devlet anlayışı ve uygulanmalarıyla yakın ilgisi var. Bu toplumlar kadın-erkek eşitliği veya kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesine ilişkin politikaları sosyal eşitlik, sosyal vatandaşlık anlayışının bir uzantısı olarak görmekte ve sosyal politikalarının temel konularından biri haline getirmektedirler. Buna karşın kazanılanların sınırlı kalması nedeniyle bu ülkelerde feminist hareket, şimdi, yalnız ataerkiden değil iktisat anlayışından sosyal devlete kadar uzanan birçok yapı ve anlayıştan doğan engellerden söz etmekte ve kadın

adına daha anlamlı ileri adımlar atılması için bu tür temel paradigma ve anlayışlarda değişiklikler yapılması gerektiğini ileri sürmektedir. Kuşkusuz temel anlayışlarda değişiklikler pek kolay değil; yine de bu tartışmaların bolca olduğu Avrupa'da "kadın dostu" (woman friendly) sosyal devlet anlayışlarından da söz edilmekte.

Türkiye'de ise, bir yandan toplumun sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmesindeki tikanıklıklar ve bir dolu sorun, sosyal devlet anlayışındaki yetersizlikler ve hâttâ gariplikler, öte yandan daha muhafazakâr toplum ve aile yapısı ile kadına ve kadın hareketine ilişkin yetersiz koşullar kadın meselelerine ilişkin duyarlılığın yükselmesini ötelirken temel anlayış ve paradigmalarda değişiklik tartışmaları hiç gündeme gelememektedir. Örneğin sosyal devlet anlayış ve uygulamasında ciddi sorunlar yaşanırken, "kadın dostu" sosyal devletin lâfi bile edilememektedir. Bu sorunun aşılması kolay değil; ancak bu noktada kadın hareketinin de kadın sorunları kadar sosyal devlet gibi daha geniş toplumsal sorunlar üzerinde durmak ve daha bütünlükçü politikaların takipçisi olmak gibi paradigma değişikliklerine gitmesi gerekli görünmekte. Bu yazı, kısa değinmelerle de olsa bu ilişkileri hatırlatmak ve bu çerçevede bir tartışmayı başlatmak niyetindedir.

2-Kadının "Görünmeyen" Emegi

-Genel Bir Çerçeve Çizmek Gerekirse...

Kadın emeğinin görünmezliği, bugünün değil yüzyılların sorunu; nedeni de kadın ve erkek arasında çok eskilere dayanan rol bölüşümü. Bu bölüşüme göre, erkek "eve ekmek getiren" (bread winner), kadın da evdeki "bakım" (care) işini üstleniyorlar ve bu bölüşüme göre de erkek para, güç, sosyal nitelik ve statü kazanırken, kadın çoğunlukla eğitimsiz ve niteliksiz, erkeğe bağımlı ve güçsüz bir varlık haline geliyor. Erkek ve kadın arasındaki cinsiyet ayırımı, böylece yalnız fizyolojik bir ayırım olarak kalmayıp zaman içinde toplumsal bir ayırıma dönüşmekte ve erkek ile kadın olmak toplumsal cinsiyet (gender) temelinde biçimlenmiş olmaktadır. Bu çerçevede kamu ve özel alan ayırımının ortaya çıkması gibi, üretim ve yeniden üretim, ücretli ve ücretsiz emek, eril ve dişi değerler, akılcılık ve duygusallık gibi farklılıklar üzerine inşa edilen bir "ikili" bir toplumsal yapı (dualite) ve değerler sistemi yaratılmakta, bu ikili yapı içinde, çok zaman güç, para, bilgi gibi olumlu değerler erkeklere ait olurken, kadınların bunlardan uzak olması istenmekte ve kurallar ona göre konulmaktadır. Bu nedenle genellikle kadınların üstlendiği, ev ve çocuk, hasta ve yaşlı bakımı gibi hizmetler hernekadar toplum için vazgeçilmez nitelikte olsalar da, bu işlere bir para ödenmediği gibi, değerli de sayılmazlar. Yani erkeğin yaptığı iş ona, az ya da çok, ekonomik güç, toplumsal statü ve saygınlık kazandırırken, kadının üstlendiği iş onu değersizleştirmekte ve bağımlı hale getirmektedir. Oysa bakım işleri, yalnız hayati açıdan önem taşımak anlamında değil, içerdiği sevgi, yakınlık ve özen açısından da para ile satın alınan işlerden farklılık taşıdığından ayrıca değerli sayılması gereken nitelikler taşırlar.

Yüzyıllar boyu süregelen bu ataerkil toplum yapılanmasının, buna bağlı olarak benimsenen anlayış ve değerlerin, bir yandan insan hakları, eşitlik ve özgürlük yönünde sağlanan, öte yandan kadının kendisinde gerçekleşen gelişmelere karşın bugün modern toplumlarda bile varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Bu nedenle de 1800-1900'lü yıllarda ortaya çıkan ilk dalga kadın hareketinden sonra, 20. yüzyılın son çeyreğinde yükselen ikinci dalga kadın hareketiyle karşılaşırız. Genel oy hakkı üzerinde duran ilk kadın hareketine karşın, günümüz kadın hareketi çok yönlü sorunlar üzerinde durma gereği de duymaktadır. Çünkü oy hakkının kazanılması gibi önemli bir değişiklikten sonra bile, kadınlar için toplumsal, ekonomik, siyasal alanda eşitsizlikler ve ayrımcılığın devam ettiği görülmektedir

Gerçi, endüstrileşme ve sonra hizmet sektörünün büyümesiyle üretim ilişkileri ve çalışma yaşamı değiştiği gibi, kadın için de eğitim, siyasal haklar ve örgütlenme olanaklarının artmasıyla bireysel olduğu kadar ciddi toplumsal değişimler de başlamıştır. Eğitim alan kadınlar artarken, daha da fazla kadın çalışma yaşamına girmekte, çalışan kadın sayısı arttıkça aile yapısı “iki üyesi çalışan” (dual earner) aileye dönüşmekte ve bunlar kadının toplumsal konumunu iyileşmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Öte yandan bugün, yalnız kadınlar için eşit siyasal haklar kabul edilmiş değil, aynı zamanda birinci ve ikinci kuşak haklardan sonra, en başta kadın haklarının yer aldığı üçüncü kuşak haklar kabul edilmiş durumdadır. Buna dayalı olarak Birleşmiş Milletler (BM) 1979 yılında “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Hakkında Sözleşme” yi kabul ettiğini biliyoruz. Bu Sözleşme BM’ne üye ülkelerin büyük çoğunluğunca (Türkiye de 1985 yılında onaylamıştır) onaylanmış ve bu ülkeler kadınlar için cinsiyet ayrımcılığını önleyecek düzenlemeler yapmayı taahhüt etmişlerdir. Sözleşme’nin tüm maddelerinde çeşitli alanlarda varolan kadın-erkek ayırımı kaldırmaya yönelik temel ilkeler kabul edilmekte ve hedef olarak kadının toplumdaki konumunun iyileştirilmesi benimsenmektedir.

Ancak, bir yandan tüm insan hakları için geçerli olduğu gibi, kadın haklarının da yasal düzenlemelerden öte bir anlam kazanması ve gerçekten hayata geçmesi için toplumsal sistem ve anlayışlarda değişiklikler yapılması esastır, öte yandan ayrımcılığın önlenmesi yönünde yeni düzenlemelere ve politikalara ihtiyaç da devam etmektedir. Her iki açıdan da ülkeler arası farklılıklar büyük. Batı Avrupa ülkeleri gibi devletin sosyal alanda ve sosyal refah doğrultusunda daha gelişmiş boyutlar kazandığı ülkelerde kadınlara yönelik sosyal politikalar bu hakların hayata geçmesinde oldukça etken olurken, ekonomik, toplumsal ve siyasal değişim sürecine girmiş, kısaca modernleşme doğrultusundaki toplumlarda kadın haklarının kabul edildiği ve eşitlik yönünde bazı politikaların gündeme geldiği görülmekle birlikte, bu toplumlarda değişimlere karşı engeller ve dirençler de daha güçlü olmakta. Kısacası bu toplumlarda kadın adına kazanımların ilerlemesi ve kitlelere uzanması hiç kolay olmamaktadır. Öte yandan, her toplumda kadının ekonomik, toplumsal ve siyasal konumunda bazı iyileşmeler sağlanırken yeni sorun alanları da doğmaktadır. Örneğin çalışma yaşamına katılan kadın arttıkça, kadınların yoğunlaştığı düşük statülü kadın meslekleri ve kadın sektörlerinin ortaya çıkması, ücret ve çalışma koşullarındaki eşitsizliklerin varlığı, çalışan kadının eve ve çocuk sorumlulukları karşısındaki ikilemi gibi birçok yeni sorunla mücadele etmek gerekmektedir.

-Kadın Emegi Açısından Sosyo-Ekonomik Gerçeklikler

Bugün gelişmiş ülkelerde dahil olmak üzere dünya genelinde hâlâ kadının eğitim, istihdam, ekonomik ve siyasal güç açısından erkeklere göre epeyce geride olduğu ve geleneksel rolündeki değişimin de oldukça sınırlı kaldığı bir gerçek. Bu konuda ülkeler arasında büyük farklar da devam etmekte.

Ancak tüm ülkeler açısından geçerli olan ve *ilk olarak* üzerinde durulması gereken konu, kadın emeğinin “görünmez ve değersiz” olarak kabul edilmesidir. Bunun başlıca nedeni de, yukarıda kısaca değindiğim gibi, hayatın yeniden üretimi anlamına gelen “bakım” (care) hizmetlerinin öneminin ve değerinin görmezlikten gelinmesi ile ilgili. İnsanların doğumdan ancak uzun bir süre sonra kendi kendilerine yeter duruma gelmeleri bir yana, yetişkin olduklarında bile kendilerini destekleyen ev hizmetleri ve bakımı olmadan ayakta ve sağlıklı olmaları mümkün değil. Dolayısıyla önemsiz görünen ev-içi emeği, aslında toplumun yeniden

üretimi için vazgeçilmez olduğu gibi, ücretsiz emek olarak kapitalist ekonomiye de katkı sağlamaktadır.

Buna karşın, ev-içi emeğin iktisadi anlamda bir değeri olmadığı gibi, sosyal devlet anlayışı açısından da yakın zamana kadar ayrı ve önemli bir konu olarak ele alınmış değil. İşte bu nedenle feminist iktisatçılar, çalışma deyince ücreti emeğin esas alınması ve evde yapılan bakım işlerini çalışmadan sayılmamasını eleştirdiği gibi (Nelson, 1995), feminist sosyal politikacılar da, sosyal devletin ve sosyal politikanın temelde cinsiyetçi bir yaklaşımı benimsediği ve onun da ücretli çalışan ve sorunları üzerinde dururken, kadının üstlendiği bakım işlerini konu yapmadığını söylemekte (Lister, 2000).

Bunun gibi özellikle kadının tarım sektöründeki yoğunlaşan enformel emeği birçok ülkede tarımsal üretim açısından vazgeçilemez nitelikte olsa da, ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadının bu çalışması pek önem taşımaz. Oysa birçok gelişmekte olan ülkede tarımsal üretim orta ve küçük aile işletmesine dayanmakta, tarımsal gelirin azalması ile bu ailelerdeki erkek kentlerde ve ücretli işlere kayarken, Türkiye’de de olduğu gibi tarımsal üretimin büyük ölçüde kadın emeğine dayanır hale geldiği gözlenmektedir. Bunun gibi, büyük tarım işletmelerinde ücretli çalışanlar çoğunlukla erkek olurken, tarım işlerinin yoğunlaştığı dönemlerde gezici işçilik yapanların çoğu kadın olmakta, ancak çoluk-çocuk çalışılan bu işlerden alınan ücretler aile reisleri olarak erkeklere ödenmektedir. Dolayısıyla tarımsal üretimin ağırlıklı olduğu ülkelerde bu üretimde kadın emeğinin payı büyük olmakla birlikte, bu pay ne kadınların konumunu değiştirmekte ne de onları yoksulluktan kurtarmaya yetmektedir.

Endüstri ve hizmet sektörünün büyümesiyle, kadının eğitiminin artması ve bu sektörlerde ücretli çalışan duruma gelmesi gibi değişiklikler gündeme gelmekte ve özellikle hizmet sektörü kadının yoğun olarak yer aldığı bir sektör olmaktadır. Kadın istihdamına ilişkin söylenecek *ikinci özellik* sektörel dağılımdaki bu değişimdir. Yakın zamana kadar tarım sektöründe yoğunlaşan kadın istihdamı, şimdi hizmet sektörüne kaymış bulunmaktadır. Kısaca bir fikir vermek üzere dünya geneline ilişkin bazı sayılar verilebilir: Örneğin 1996’da kadınların yaklaşık % 45’i tarım, % 37’si hizmet sektöründe istihdam edilirken, 2006 yılında kadın istihdamının % 46’sı hizmet, % 36’sı tarım sektöründe yer almaktadır (ILO, 2006; 15). Kuşkusuz bölgelere göre epeyce farklılık vardır. Yine de ücret karşılığı bir işte çalışan kadınlar son yıllarda her ülkede artmış ve kadın istihdamının yarısına yaklaşmıştır; ücretsiz aile işçiliği ise dörtte bire düşmüş görünmektedir. Örneğin 1997 yılında kadın istihdamı içinde ücretliler % 41 dolayında iken, 2007’de bu oran % 46 dolayına çıkmıştır; buna karşın ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlar da % 34’den % 25 dolayına inmiştir (ILO, 2008; 27): Ücretli çalışan kadınların oranı gelişmiş ekonomilerde % 80-90’lara varırken, Orta ve Doğu Avrupa’da da % 77 gibi çok yüksek düzeyde olmaktadır. Ancak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kadın için ücretsiz aile işçiliğinin önemini koruduğu da görüldüğü gibi, hizmet sektöründe çalışan kadınları bekleyen de genellikle çok parlak koşullar olmamaktadır.

Üçüncü olarak, ücretli istihdamda kadının işgücüne katılımının hemen her ülkede erkeklerin gerisinde kaldığını söylemek gerekir. Kadının tarım dışındaki istihdamdaki payının düşük kalmasının nedenleri çeşitlidir. Bazı bölge ve ülkelerde geleneksel nedenlerle kadının tarım dışında çalışması istenmez, ailenin geçimini erkek sağlar ve kadınların çoğu ev kadını olmayı tercih edebilirler. Bazı durumlarda kadının işgücüne katılımını sağlayacak eğitim gibi koşulları yetersizdir, çok zaman da işsizlik sorununun varlığı nedeniyle kadınların iş bulmaları kolay olmayabilir. Örneğin kadının işgücüne katılımı erkeklere göre çok düşük olduğu halde, dünya genelinde kadınlar arasında işsizlik (% 6.4), erkeklere göre (% 5.7) daha yüksek (ILO, 2008; 25)

Dördüncü olarak, ücretli istihdama katılan kadını için olumlu ve olumsuz olmak üzere “iki yönlü” sonuçları olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten ücretli istihdam kadın adına epeyce değişiklik anlamına gelmektedir; bunların bir bölümü kadının ekonomik ve sosyal açıdan güçlenmesi, toplumsal yaşama katılması, toplumsal statü ve kendine güven duygusunun yükselmesi gibi olumlu olurken, bir bölümü de çalışma yaşamında karşılaştığı ayrımcılık ve aile yaşamı açısından karşılaştığı zorluklar gibi olumsuz olabilmektedir. Özellikle hizmet sektörünün büyümesiyle kadının istihdama katılımının arttığı ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede özellikle kentlerde “iki üyesi de ücretli“ ailelerin yaygınlaştığı söylenebilir. Bu aile yapısının kadın-erkek rolleri ve işbölümü açısından olduğu gibi, özellikle çocuk bakımı açısından yeni anlayışlar ve politikalar gerektirdiği de ortada.

Ücretli çalışan kadının artmasıyla, ilk olarak, yoğunlukla kadınların çalıştığı kadın meslekleri ve kadın sektörleri oluşmakta ve buralarda daha az ücret ve daha olumsuz çalışma koşulları bulunmaktadır. Örneğin kadınların yoğunlaştığı hemşirelik, öğretmenlik gibi bazı işler aslında insanın eğitimi ve sağlığı açısından çok önemli olmalarına karşın, işgücü piyasası içinde yüksek statülü işler olmaktan çıkmışlardır ve bu mesleklerde ücretler genellikle düşüktür. ABD’den örnek verirse, bu ülkede kadınların yarısı kadın çalışanların yoğun olduğu işlerde yer almaktadır(US Department of Labor, 2004): 2002 yılı verilerine göre ABD’de kayıtlı hemşirelerin yaklaşık % 93’ü, sekreterlerin ve kreşlerde çalışan öğretmenlerin % 98’i, resepsiyonda çalışanların % 97’si, genel olarak yardımcı büro elemanlarının % 84’ü, çocuk bakanların % 97’si, temizlik işi ve hizmetçilik yapanların % 93’ü kadındır. Buna karşın doktorların yaklaşık % 30’u, diş hekimlerinin % 20’si, mimarların % 20’si, mühendislerin % 10’u kadın olmaktadır.

Hatta bugün hizmet sektöründe daha parlak durumda görünümün bilgi-işlem gibi işlerde "kadın çalışan arttıkça, bu işlerin de değer yitirmesi beklenmektedir. Zaten daha bugünden “bilgisayar endüstrisinde çalışanların (genellikle kadınlar tarafından gerçekleştirilen) sözcük işlemciler ve diğer terminallerde çalışmayı, mühendislik, yönetim, elektronik, vb. gibi alanlardaki nitelikli ve iyi ücret ödenen işlere göre düşük statüde saymaları” rastlantı ve bu işlere özgü bir algılama değildir (Frankel, 1991; 173). Yine de, daha çok kadın, kadın işgücününün yoğunlaştığı ve düşük ücret ve düşük statü getiren işlerde çalışmakta, işinden çok önemli bir tatmin ve yararlanma sağlayamasa bile ekonomik ihtiyaç nedeniyle bu işlere bağımlılığından vazgeçememektedir.

Ayrıca kadınlar hangi işte olursa olsun, bu işlerin alt kademelerinde yoğunlaşırken, üst düzeylere çıkıldıkça kadın azalmakta ve kadınlar için “görünmeyen bir tavan” dan söz etmek gerekmektedir. Örneğin yine ABD’de hizmet sektöründe yardımcı eleman olarak çalışanların yaklaşık % 78’ini kadınlar oluştururken, orta kademe yönetici konumundakiler arasında kadınların oranı % 45’e düşmektedir (USA Department of Labor, 2004); üst düzey yönetimde ise kadınların varlığı çok azalmakta ve ancak % 5-10 arasında olabilmektedir. Kadınların üst düzeydeki pozisyonlara gelmelerini engelleyen nedenler, hem istihdamdaki ayrımcı politikardan gelmekte hem de kadınların geleneksel rolleriyle ilgili olmaktadır. Üst düzey görevler daha fazla nitelik gibi, daha fazla zaman, konsantrasyon ve enerji istemektedir. Oysa kadınlar erkeklerle aynı niteliklere sahip olsalar bile, ev ve çocuk sorumlulukları nedeniyle bu pozisyonadaki işlerin gerektirdiği zamanı ve konsantrasyonu işlerine verememektedirler

Öte yandan tüm ülkelerde hangi meslek grubunda olursa olsun kadınlar ve erkekler arasında % 15 ile % 30 arasında değişen bir ücret farkı olduğu ortaya çıkmaktadır. ABD’de genel

olarak kadınların kazancı erkeklerin % 78'i dolayında olmakta ve bu farklılık işlere göre de azalıp artmaktadır. Örneğin yönetimle ilgili işlerde çalışan kadınların kazancı erkeklerin % 68'ine inebilmektedir; ya da yüksek okul bitirmiş erkekler ortalama haftada 1,089 dolar kazanırken, aynı eğitim düzeyindeki kadınların aldığı ücret 809 dolar olmaktadır (Department of Labor, 2004; 38-40).

Hizmet sektörünün büyümesi ve bu sektörde kadın çalışanların artışı, farklı çalışma biçimlerini de getirmiştir. Ev ve işi birlikte götürmek isteyen kadınların bir bölümü kısmen çalışma olanağı olan işleri tercih etmeye yönelmişlerdir. Örneğin 2005 yılında ABD'de kadınların istihdama katılımı % 65, 15 üyeli AB düzeyinde ise % 57 dolayındadır (OECD, 2006; 250 vd.): Buna karşın kısmen çalışan erkek oranı her iki bölgede de % 7 dolayında kalırken, kısmen çalışan kadınlar ABD'de % 18, AB düzeyinde % 33 dolayına çıkmaktadır. İngiltere ve Almanya'da kısmen çalışan kadınların oranı % 40'a yaklaşmakta, Hollanda'da ise % 60'ı bulmaktadır. Son yıllarda kadın istihdamı artışının daha çok kısmen çalışılan işlerle sağlandığını söylemek de yanlış olmaz. Bu nedenle 2005 yılında kısmen çalışanlar içinde kadınların oranı ABD'de % 68, 15 üyeli AB düzeyinde % 78 olmaktadır. Buna karşın, İsveç, Danimarka, Fransa gibi kadının işgücüne katılımını ve geleneksel rolünden çıkmasını destekleyen ülkelerde, çocuğun ev dışında bakımı konusuna daha fazla önem verildiğinden, kısmen çalışan kadınların oranı da % 20 dolayına inmektedir. Geleneksel aile yapısının daha egemen olduğu ve kadının istihdama katılımının daha düşük kaldığı Portekiz, Yunanistan gibi ülkelerde de, kısmen çalışan kadın oranı da % 10'lar düzeyinde kalmaktadır.

Kısmen çalışılan işler kadınlar için, çelişkili bir durum doğurmaktadır. Bir yandan ev ve iş sorumluluklarını birlikte yürütmek için bu tür işler kadınlar arasında tercih edilmekte, öte yandan bu tür işler daha düşük nitelikli ve daha güvencesiz olmaktadır. Yine de evlendikten ve özellikle çocuk doğumundan sonra birçok kadın için kısmen çalışma, hem belirli bir gelir sağlama hem de tümüyle işgücü piyasasından uzak kalmama adına bir çözüm olmaktadır. Bu nedenle, ya çocuk sahibi olan kadınların tam zamanlı çalışabilmesi için sosyal politikaların gelişmesi, örneğin yaygın ve ucuz çocuk bakımı merkezlerinin sağlanması gerekli, ya da kısmen çalışma koşullarını iyileştirerek bu tür çalışmayı dezavantajlı olmaktan çıkarmak gerekmektedir. Japonya, Almanya gibi kadının geleneksel rolünün ağır bastığı toplumlarda, genç yaştaki kadınların istihdama katılımı artarken, evlenen ve çocuk sahibi kadınlar arasında istihdamdan çekilme eğilimi artmakta, bu kadınların bir bölümü de ileri yaşlarda tekrar istihdama dönme isteği göstermektedir. Böylece kadının istihdama katılımı "çift tepeli bir eğri (M)" biçimi almaktadır. Ancak istihdamdan ayrılan kadının çalışmaya dönme isteğinin karşılanması da o kadar kolay değildir; bir yandan istihdam artışı zaten sınırlı olmaktadır, öte yandan geçen zaman içinde iş deneyimi ve bilgisi azalmış kadınların işgücü piyasası içinde şansları da azalmış olmaktadır.

Kısacası çalışma yaşamına nitelik, çalışılan işler ve sektörler, ücret ve çalışma koşulları, üst düzey pozisyonlar ve karar-verme organları gibi çeşitli açılardan bakıldığında kadınların erkeklerin arkasında veya ikincil konumda kaldığı görülmekte, bu nedenle aile içindeki işbölümünün sonucu olarak ev işleriyle uğraşan, bu nedenle arka planda kalan ve yaptığı iş açısından da değersizleşen kadının bu konumunun toplumsal yaşamda da devam ettiği söylenmektedir. Bu toplumsal anlayış ve yapılanma içinde çalışan erkek ailede ve toplumsal rolünde bağımsızlık, otorite ve güç kazanırken, kadın çalışsa da bağımlılık, güçsüzlük ve değersizlikten kurtulması kolay olmamaktadır (Kendrigan,1984; .40). Kuşkusuz kadının gelir getiren bir işte çalışmasının onun adına olumlu bazı değişiklikler getirdiği, aile içindeki konumunu değiştirdiği yadsınmaz; bu nedenle kadının güçlenmesi adına öncelikle ekonomik açıdan kendine yeter olması, bunun için de gelir getirici bir işte çalışması başlı başına önem

taşımaktadır. Ancak, bir yandan bu çalışma birçok yan sorunu beraberinde getirmekte, öte yandan özellikle Türkiye gibi geleneksel ve gelişmekte olan toplumlarda kadınların yükünü daha da arttıran sonuçlar ortaya çıkmaktadır

3-Kadın Emeği Karşısında Sosyal Devlet ve Feminist talepler

Kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesinde ve kadın meselelerine çözümler bulunmasında siyasal yapı ve sosyal devletin önemli bir rol oynadığını biliyoruz. Ancak sosyal devlet, bir yandan sosyo-ekonomik eşitsizlikleri ortadan kaldırmak isterken bir yandan toplumsal statü ve koşullara göre farklı politikalar uygulayarak bu eşitsizliklerin devamını sağlayabilen bir yapıda da olabilmektedir. Örneğin feminist sosyal politikacılar için sosyal devlet temelde cinsiyetçi bir anlayışı yansıtan ve devam ettiren bir yapılanma olarak görülmektedir. Feminist yaklaşımların sosyal devlete yönelik bu eleştirilerini ve değişiklik taleplerini değerlendirebilmek için, kısaca da olsa sosyal devlet anlayışı ve uygulamalarına bakmak gerekmektedir.

-Sosyal Devlet ve Farklı Modeller

Sosyal politika kavramının varlık kazanması endüstrileşme ve getirdiği sorunlara bağlanabilir. Endüstrileşme kentlerde yığılan bir işçileşmenin (proleterleşme) ortaya çıkmasına yol açmıştır; kırsal kesimden ve geleneksel yaşamdan kopan ve kentlere yığılan bu sınıf için ise, ne kentlerde ne de çalışma yaşamında koruyucu bir önlem veya standart vardır. İşçiler endüstrileşen kentlerde bir yandan işsizlik ve yoksullukla, öte yandan işyerlerinin güvensiz koşulları nedeniyle iş kazası ve hastalıklarla boğuşmakta, buna karşın dönemin liberal ekonomi anlayışı doğrultusunda devletin çalışma yaşamına ve koşullarına müdahale etmesi istenmemektedir. Ne iş yasası, ne de sosyal güvenlik düzenlemeleri söz konusudur. Elde olan yalnızca, “yoksullara yardım” gereği ve geleneğidir.

Ancak bir yandan sorunlar artar, öte yandan artan işçileşme ve bu sınıfın biriken öfkesi büyürken, ideolojik-siyasal değişimler de kaçınılmazdır. Bu nedenle birçok sosyalist düşünce gündeme gelip tartışılmakta, ütopyik sosyalistler olarak adlandırılan bu düşünürlerden sonra kapitalizme daha sistematik bir eleştiri getiren ve sosyalist bir dünya görüşünü savunan Marx’ın görüşlerinin işçi sınıfı arasında büyük ölçüde kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Sisteme karşı ideolojik-siyasal-toplumsal bir tehdit yükselince de, sistemde değişiklik yapılması kaçınılmaz hale gelmektedir.

Ortaya çıkan sınıf mücadelesi sonunda Batı’nın gelişmiş ekonomilerinde ve özellikle Batı Avrupa’da, sistemin devamlılığını sağlamak üzere, hem genel oy hakkının tanınması hem de çalışma yaşamındaki “acımasız” koşulların iyileştirilmesi, çalışanların bazı risklere karşı korunması ve örgütlenme hakları yönündeki kısıtlamaların kaldırılması yönünde düzenlemelerin gündeme gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Genel oy hakkı işçi sınıfının demokratik yoldan siyasallaşması ve güçlenmesinin önünü açmış, devletin çalışma yaşamına müdahale gereği duyarak uygulamaya koyduğu bazı önlemler de “dar anlamda sosyal politika” uygulamalarını başlatmıştır. Ancak işçi sınıfının büyümesi ve hem sendikal hem de siyasal anlamda güçlenmesi ile emek ve sermaye arasındaki güç dengesizliği önemli ölçüde değiştiğinden, iki sınıf arasındaki toplumsal ve siyasal güç dengesizliğinin azalması siyasal demokrasinin işçi sınıfı tarafından da etkin biçimde kullanılmasını mümkün kılmıştır. Bu nedenle Esping-Andersen, sosyal refah toplumu yönündeki değişimde temel ajanı olarak sosyal sınıfları kabul etmekte ve sınıflar arasındaki güç dengesi ile toplumu hareket geçirme

gücünün sosyal refah devletinin boyutlarını belirlemede önemli rol oynadığını söylemektedir (Esping-Andersen, 1990; 16).

Gerçekten sosyal refah devleti ile ilgili çeşitli kuramlar arasında, en açıklayıcı yaklaşım “güç ilişkileri” yaklaşımı olmaktadır (Korpi, 1978; Esping-Andersen 1990). İşçi sınıfının siyasallaşması ile, emek-sermaye arasındaki temel çatışma siyasete devredilmiş, devlet bu iki çıkar arasında uzlaşma sağlayıcı bir rol üstlenmiştir. Bu uzlaşmanın sağlanması açısından da hem demokratik mekanizmalar hem devletin sosyal devlet rolü ve piyasayı dengeleyici müdahaleleri önemli araçlar haline gelmişlerdir. Böylece emek ve sermaye arasında olduğu gibi kapitalizmle demokrasi arasında da uzlaşma sağlanmaktadır.

Yani ücretli çalışanlar toplumun en önemli ve en örgütlü kesimi haline gelip bunun getirdiği siyasal-demokratik gelişmeler sağlandıkça, *siyaset ve devlet de toplumun zayıf kesimlere adına yeniden dağıtım işlevini üstlenen*, böylece piyasanın yarattığı eşitsizlikleri azaltma-yumuşatma sorumluluğunu üstlenen sosyo-ekonomik yapı açısından *koruyucu-eşitlikçi* bir nitelik kazanmıştır.

Bunun hukuki temelini de insan haklarının sosyo-ekonomik haklar doğrultusunda gelişmesi oluşturmuştur. Sosyal-ekonomik arasında en başta *eğitim ve sağlık* hakları gelmekte, *çalışma hakkı, sendikal örgütlenme, toplu sözleşme ve grev hakları, sosyal güvenlik hakkı* ise bu hakların ana gövdesini oluşturmakta, *kadının, annenin, çocuğun, özürlü ve yaşlıların korunması* gibi haklar da yine bu haklar arasında yer almaktadır. Görüldüğü gibi, bu haklar bireyi sosyo-ekonomik bir varlık olarak ele almakta ve devlete bireyi çevreleyen sosyal-ekonomik koşulların iyileştirilmesi gibi bir yükümlülük getirmektedir. Özetle bu haklar, devlete bazı görevler yükleyen “pozitif” nitelikli haklar olmaktadır. Örneğin çalışma hakkının hayata geçmesi, bir yandan eğitim olanaklarından işsizlik sigortasına kadar uzanan birçok kurum ve güvencenin varlığına, öte yandan istihdamın artırılması gibi ekonomik politikalara bağlıdır.

Buna bağlı olarak Marshall vatandaşlığın sivil, siyasal ve sosyal boyut veya haklar olarak üç boyutu olduğunu ifade etmektedir (Marshall, 1965, 259-279); sivil haklarla sosyal haklar arasında bir denge olması da gerekir. Sosyal devlet de, sosyal haklarla hem sosyal eşitsizlik ve sosyal dışlanma sorununa önemli bir çözüm getirerek hem de maddesel koşulları iyileştirerek aslında sivil toplumun ve siyasal demokrasinin gelişmesi için gereken koşulları hazırlamaktadır. Bunu nasıl yapacağı konusunda bulunan ilk yanıt, eğitim, sağlık, istihdam gibi konularda herkes için asgari bir düzeyin sağlanmasıdır. Bu ilk basamakta herkes için sağlanan standart, aslında toplumsal eşitliğin gelişmesi için hayati önem taşımaktadır. Yani sosyal devlet uygulamalarından temelde iki işlev beklenmektedir; hem bireylerin maddesel koşullarını iyileştireceklerdir, hem de böylece toplumsal eşitliği yükselterek siyasal vatandaşlığı ve siyasal demokrasiyi geliştireceklerdir.

Gerçi, geniş anlamda bir sosyal eşitliği öngören politikaların Batı toplumunda, hatta en gelişmiş refah devletinde bile ne ölçüde gerçekleştiği hep tartışma konusudur; öte yandan ülkeler arasında hayli büyük farklar vardır. Yine de, refah toplumu denilen ve refah devleti uygulamalarında dikkati çeken ilerlemeler kaydeden Batı Avrupa ülkeleri için, 20. yüzyılın ikinci yarısı sosyal adalet ve sosyal eşitlik kavramlarının oldukça ciddiye alındığı bir dönem olmuştur demek doğru olur. Bugün birçok eleştiriye konu olsa da, sosyal standartlar veya sosyal haklar ve güvenceler söz konusu olduğunda referans olarak gösterilen Avrupa ülkeleri olmaktadır.

Esping-Andersen'in sosyal hakların kurumsallaşması ve temel ihtiyaçların piyasa dışına çıkarılması (decommodification) gibi ölçütlere bakarak yaptığı sınıflandırmaya göre, Batı'nın gelişmiş kapitalist toplumlarında üç tür refah devleti modeli ortaya çıkmaktadır; modellere göre hayli farklı uygulamalar olduğu da ortadadır(Esping-Andersen, 1990; 26-33): Bu modeller Anglo-Sakson veya liberal model, korporatist model ve sosyal-demokrat model olarak adlandırılmaktadırlar.

Liberal model: Mütevazi ve yoklamalı sosyal yardımların (yani ihtiyaç sahiplerinin bazı yollarla saptanmasına bağlı olarak yapılan ödemeler "means tested") ve mütevazi sosyal güvenlik ödemelerinin yer aldığı bir model. ABD, Kanada ve Avustralya bu modelin tipik örnekleridir. 1980 sonrası İngiltere'de bu modele yaklaşmış bulunmaktadır.

Korporatist model: Bu model, tarihsel olarak korporatist bir yapıya sahip Almanya, Fransa, Avusturya ve İtalya gibi ülkelerde ortaya çıkan bir modeldir. Modelde devletin refah hizmetlerinde önemli ölçüde piyasanın yerini aldığı görülmekle birlikte, sosyal haklar büyük ölçüde sınıf ve statüye bağlanmışlardır. Aynı zamanda geleneksel aile yapısının da sürdürülmesine özen gösterilir, bu nedenle çocuk bakımı ve bunun gibi aileye yönelik hizmetler kısıtlıdır. Kısacası, bu model, organik ve hiyerarşik bir yapıyı koruyan, aile, kilise ve mesleğe dayalı bir refah anlayışını destekleyen ve gerektiğinde onları tamamlayan fakat onların yerini almayan bir refah devleti anlayışı olarak tanımlanmaktadır (Kleinman, 2002; 37).

Sosyal-demokrat model: Sosyal hakların en çok kurumsallaştığı ve yaygınlaştığı, sosyal ihtiyaçların en çok piyasa dışından sağlanabildiği (decommodification) modeldir; modelin ortaya çıkmasındaki başlıca güç de bu ülkelerde sosyal demokrasinin toplumsal desteği ve uzun süreli iktidarındır. Burada piyasa ve devlet arasında, işçi sınıfı ve orta sınıf arasında ikili bir yapıyı kabul etmek yerine, yüksek standartlarda bir toplumsal eşitliğin sağlanması amaçlanır. Bu nedenle, sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar yüksek tutulduğu gibi, hakların kullanılmasında da geniş bir eşitlik gözetlenir. Mavi yakalı, beyaz yakalı veya devlet personeli arasında hakların kullanılması ve hizmetlerden yararlanılması açısından bir farklılık yoktur; refah devleti herkesi kapsayan bir genel dayanışma (universal solidarity) sistemi kurmanın başlıca aracı konumundadır. Öte yandan bu modelde, çalışma ve refah politikaları çok daha iç içe geçmiş ve refah rejimi "çalışma" eksenli olarak kurulmuştur. Bu anlamda tam istihdam güvencesi de büyük nem taşımakta. Çünkü, bir yanda çalışma hakkı ile gelir güvencesi hakkı eşit statüde, öte yanda bu dayanışmacı, yaygın ve kurumsallaşmış sosyal hizmetlerin getirdiği büyük maliyetin karşılanması için devlet bütçesine akması gereken büyük bir gelire ihtiyaç var.

Modellerin gerisinde yatan nedenler olarak Esping-Andersen şu açıklamayı getiriyor (1990; 29-33): Refah devletinin oluşumunda işçi sınıfı hareketi belirleyici olmakla birlikte, işçi sınıfının toplumsal gücü harekete geçirme gücü, yani siyasal bir güce dönüşebilmesi, başka sınıflarla ittifak yapıp siyasal bir koalisyon oluşturabilmesi ve böylece istediği reformları hayata geçirebilme gücü bulabilmesi, her ülkede farklı gerçekleşti. Örneğin gerek sosyal demokrat, gerek korporatist model işçi sınıfının orta sınıfla yaptığı koalisyona dayanmaktadır; fakat iki modelde hem devletin hem de sınıfların konumu açısından farklı tarihsel/toplumsal koşullar yaşandığından uygulamalar açısından farklı iki model ortaya çıkmaktadır. Buna karşın ABD ve Kanada'da siyasal açıdan belirleyici olan, sayıca küçük fakat politik olarak güçlü "sosyal tabaka (social stratum)" olmaktadır.

Leibfried de, benzer bir biçimde, Avrupa Birliği üyeleri açısından refah devleti modellerini dörde ayırmaktadır(Leibfried, 1993; 139-143): İskandinav Modeli, Bismark Modeli, Anglo-Sakson modeli ve Latin çevresi modeli. İlk üçü Esping-Andesen'in tanımlamasına paraleli Latin Çevresi modeli ise, AB üyesi olan Akdeniz ülkelerini kapsamakta. Bu ülkeler geleneksel-muhafazakâr bir toplum anlayışı ile buna dayanan ve paternalist yanı öne çıkan "gelişmemiş refah devleti" anlayışı öne çıkarken, AB üyeliği ile Kıta Avrupa'sında geçerli korporatist modele yaklaşan bir değişim geçirdikleri görülmektedir. Kuşkusuz, birçok ülkede sosyal devletin farklı programları nedeniyle modellerin saf halinden çok karma bir yapıda oldukları söylenebilir.

Bugün sosyal devlet açısından en önemli konu, iç ve dış koşullarda ortaya çıkan önemli değişiklikler nedeniyle sosyal devletin bir reforma gitmesi gerektiği yolundaki tartışmaların yoğunlaşmasıdır. Gelişmiş refah devletlerinde, bir yandan demografik yapıda ve istihdam yapısında ortaya çıkan değişiklikler, öte yandan küreselleşme dolayısıyla kendini gösteren baskılar nedeniyle hem politikalarda hem harcamalarda değişiklik gerekmektedir. Bu değişiklikler karşısında kimileri, özellikle önlenemeyen işsizlik ve yoksulluk nedeniyle refah devletinin gerilediğinden söz ederken (Korpi, 2003), kimileri de harcamaların azalmayıp arttığını, bu nedenle bir gerileme veya çöküşten değil, ancak yeniden yapılanmadan söz edilebileceğini ileri sürmekte (Pierson, 1998).

Refah devleti ile ilgili tartışmalar yoğun olarak hâlâ sürmektedir; burada bunlara girmeyeceğim. Yalnız bir konuya değinmek isterim. Değişen koşullar nedeniyle kuşkusuz sosyal devlet anlayışı ve politikalarında değişiklikler yapılabilir; ancak bunların piyasa karşısında bireyi koruma gücü, bazı hizmetlerin piyasa dışında (decommodification) karşılanma olanağı, sosyal eşitlik, sosyal adalet ve sosyal dayanışmayı geliştirme gibi sosyal devlet için önemli olan ilke ve amaçları ortadan kaldırmaması esastır. Bu anlamda, sosyal hizmetlerin veya sosyal güvenliğin piyasalaşması gibi değişiklikler sosyal devlet anlayışında aşınma anlamına gelirken, kadınlardan yükselen taleplerin karşılanması yolundaki değişikliklerin sosyal eşitlik ve adaletin gerçekleşmesine hizmet edeceğini söylemek gerekir.

-Ücretli Kadın Emeği ve Sosyal Devlet

Bugün için genel olarak dünyada ve özellikle hizmet sektörünün büyüdüğü tüm ülkelerde ücretli çalışan kadın sayısının arttığı bir gerçek; ancak bu sayısal artış olumlu ve olumsuz sonuçlarıyla kadın için de toplum için de bir dolu değişiklik anlamına gelirken, bu yolda geniş kapsamlı politikalar uygulayan ülkeler de çok sınırlı kalmaktadır. Burada da karşımıza Avrupa'nın refah devletleri en olumlu örnekler olarak çıkmaktadırlar. Kadını tarım-dışı istihdama katılımı arttıkça, ekonomik bağımsızlığını geliştiren, toplumsal bilgi ve deneyimini arttıran kadının bu yolla kendine güveni, aile ve toplum içindeki yeri de olumlu yönde değişmektedir. Buna bağlı olarak kız çocukların eğitimine daha fazla önem verilmekte, devlet politikaları da kadının tarım dışı istihdama katılımını destekleyici yönde değişmektedir.

Ancak, yukarıda da değindiğim gibi, bu değişim iki yönlüdür; bir tarafta olumlu sonuçları, öte tarafta tetiklediği sorunlar ve eşitsizlikler bulunmaktadır. Yüzyıllara uzanan ataerkil toplum yapısı, buna dayalı iş ve rol bölüşümü, toplumsal değer yargılarından devlet politikalarına, yasalardan işletme politikalarına kadar her yere uzanmaktadır. Bu nedenle çalışma yaşamında eşitsizlikler ortaya çıktığı gibi, sosyal politikalar açısından bu eşitsizlikler doğal da bulunabilir. Örneğin ev-işleri ve çocuk bakımı en gelişmiş ekonomilerde bile büyük ölçüde kadının sorumluluğundadır; bunları kadının üstlenmesi beklendiği gibi, bu nedenlere bağlı olarak çalışma yaşamında fedakârlık yapması gereken de kadınlar olmaktadır.

Hatta bugün birçok gelişmiş ülkede “istihdamda eşitlik politikaları” adını alan yasalar gündeme gelse de, bunların etkisi de sınırlı kalabilmektedir. Bu yasaların eğitimdeki fırsat eşitliğinden iş bulma olanaklarının artırılmasına, çalışma koşullarından yükselme olanaklarına kadar uzanan birçok alanda ayırıcı uygulamaları engelleyen, buna karşın destekleyici politikaların uygulanmasını öngören yasal düzenlemeler olduğunu görüyoruz. Bu doğrultuda, kadınların yoğunlaştığı meslekler azaltılmak ve bu konuda daha dengeli bir dağılım sağlanmak istenmektedir; ücret ve çalışma koşullarında eşitlik amaçlanmaktadır; üst düzey pozisyonlarda kadın oranının artırılması istenmekte ve bu yolda kota uygulaması gibi “olumlu ayırıcılık” uygulamalarına gidilmektedir. Bu koşullara aykırı davranıldığı durumlarda da, kadınlar için eşitlik komiteleri gibi başvurulması kolay yollar sağlanmaktadır. Uygulanan bu yasa ve önlemlerin, kuşkusuz az yada çok olumlu sonuçları olmakta, ancak özellikle bozulan ekonomik koşullar bu yasaların uygulanmasını büyük ölçüde önleyebilmektedir.

Öte yandan kadın adına istihdamda eşitlik isteminin hayat bulması için, kadının ev, aile ve çocuk sorumluluklarının azaltılması gerektiği de açıktır. Yani kadının iş ve özel yaşamı arasında daha dengeli ilişkiler kurulmasına ihtiyaç vardır. Ev işlerinin kadın için yarattığı baskı, bir yandan teknolojik gelişmeler ve erkeğin bu işlerin bir bölümünü üstlenmesi, öte yandan daha iyi bir zaman yönetimi ile bir ölçüde azalırken, kadın için asıl zorluk çocuk bakımı olmaktadır. Bu nedenle kadının istihdama katılımının artmasını isteyen ülkelerde özellikle çocuk bakımı konusundaki önlemlere ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Bu önlemlerin bir bölümü bakım izni açısından getirilen değişiklikler, ötekisi de çocuk bakımına yönelik hizmetlerin yaygınlaştırılmasıyla ilgili olmaktadır. Örneğin 1996 tarihinde Avrupa Çerçeve Anlaşmasına konu olmuş, 1998 yılında da Komisyon Yönergesi olarak uygulanmaya başlanmış ve böylece Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin tümü için geçerli olan ve annelik iznini “ebeveyn iznine” (parental leave) dönüştüren uygulama bunların başında gelmektedir; böylece çocuk bakımıyla ilgili olarak erkeğe de izin alma hakkı tanınmaktadır. Bununla, hem çocuk bakımının yalnız anneye ait olmadığı gibi kültürel bir değişiklik yapılmak istenmekte hem de eşler arasında hangisinin koşulları daha uygunsu onun bakım izni alması sağlanmaktadır. Bu konuda en ileri uygulama İsveç, Danimarka ve Hollanda’dadır; İsveç’te 16 ay ebeveyn izni anne ve baba arasında bölünebilmektedir; Hollanda’da 12 ay, Danimarka’da 32 hafta ebeveyn izni kullanılabilir. Ancak, 1990’ların sonunda yapılan araştırmalar ebeveyn izninden yararlanan babaların pek artmadığını, örneğin babaların İsveç’te % 12’sinin, Danimarka’da % 6’sının, Finlandiya’da % 4’ünün ebeveyn izni kullandıklarını göstermektedir (Bergman, 2004). Görülüyor ki, çocuk bakımı bu ülkelerde de hala kadın işi olarak algılanmakta ve çok zaman babanın geliri anneden fazla olduğundan çocuk bakımı için izin alan anne olmaktadır.

Bunun dışında okul öncesi yaşta çocukların ev dışında bakımı yönünde olanakların artırılması gerektiği de bilinmektedir. Bu konuda AB üyelerinin çoğunda çocuğun okul öncesi bakımı ve eğitimi konusunda bazı olanaklar sağlanmasına önem verilse de, bu hizmet birçok ülkede 3 yaşın üstündeki çocuklar için geçerli olmaktadır. Çok küçük çocuklar için, hem daha sınırlı olanaklar bulunmakta hem de buralardan yararlanmak için ailelerden bazı koşullar aranmaktadır. 0-3 yaş arasındaki çocukların bakımı açısından Kuzey Avrupa ülkeleri ve Fransa’nın oldukça yeterli hizmetler sunabildikleri görülmektedir (Rostgaard, 2002): Örneğin Danimarka, İsveç ve Fransa’da 0-6 yaş arasındaki çocukların büyük bölümü çocuk bakım hizmetinden yararlanmakta, bu bakım tam gün hizmeti kapsamakta ve ailelerden bakım

hizmetlerinin üçte veya dörtte bir (İsveç'te % 13'ü) gibi küçük bir oranı katkı payı olarak alınmaktadır.

Kadına sağlanan bu olanaklar açısından AB üyesi ülkeler arasında bile epeyce farklılıklar ortaya çıktığı, örneğin Kıta Avrupa'sı ülkelerinde Kuzey Avrupa ülkelerine göre ebeveyn izni ve çocuk bakımı konusunda daha sınırlı olanaklar söz konusu iken, İngiltere ve Akdeniz ülkelerinde sağlananların çok yetersiz kalması gibi gerçekler söz konusudur. Bu farklılıkların söz konusu ülkenin ekonomik olduğu kadar sosyo-kültürel koşullarıyla ilgili olduğu da ortada. Bu çerçevede söz konusu ülkelerde benimsenen sosyal devlet anlayışının önemli bir faktör olarak devreye girdiğini görmekteyiz. Örneğin Kuzey Avrupa ülkelerinde olduğu gibi daha kapsamlı hakların ve daha eşitlikçi politikaların geçerli olduğu, birçok temel hizmetin karşılanmasında sosyal devletin devreye girdiği sosyal demokrat refah modeli, “kadın dostu” bir sosyal devletin ortaya çıkması açısından da daha elverişli koşullar sunmaktadır.

Bu nedenle günümüzde, bir yandan refah devletleri ve sosyal politikalar kadına yaklaşımları açısından değerlendirilmekte ve örneğin Esping-Andersen'in refah modellerine ilişkin sınıflaması yetersiz bulunmaktadır; öte yandan sosyal devletin üzerine dayanacağı sınıf, kategori, anlayış ve politika açısından kadın dostu rejimler tartışmaya açılmaktadır. Bunlardan da kısaca söz etmek doğru olacaktır.

-Feminist Yaklaşımların Sosyal Devlete Yönelik Eleştirileri

Kuşkusuz, erkek gibi kadın da emekçi olarak, ev kadını olarak, yoksul, işsiz, yaşlı vs.olarak her zaman sosyal politikanın öznesi ve hedefidir. Toplumun tüm kesimlerine yönelik eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, sendikal haklar gibi sosyal politika konusu olan her tür hak ve uygulama kadınlar içinde de geçerli. Ancak cinsiyetçi bir duyarlılıkla bakıldığında birçok alanda olduğu gibi sosyal politika açısından da uygulanan politikalarda kadın-erkek eşitsizliğinin varlığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla son yıllarda kadın meselelerine yönelik ayrı bir ilgi ve duyarlılık arttıkça, her alanda olduğu gibi sosyal devlet ve sosyal politika alanında da ayrımcılık göze çarpmakta ve bu nedenle kadınlar sosyal devlet anlayışında daha temel değişiklikleri gündeme getirmektedirler. Bir anlamda, uygulanan bazı olumlu politikalara karşın kazanımların sınırlı kalması, ekonomik ve toplumsal yapı ve anlayış değişmedikçe kadının işgücü piyasasındaki konumu gibi, geleneksel rolünde de önemli bir değişimin olmayacağını göstermiştir diyebiliriz.

Bu açıdan eğitim olanakları, sağlık koşulları gibi sosyal devletin temel ilgi alanlarında bazı değişiklikler gündeme gelse de, asıl olarak kadın emeğinin niteliğini geliştirmek, kadın istihdamını arttırmak, istihdamda eşitlik sağlamak, öte yandan ve bununla da ilgili olarak kadının “bakım” sorumluluklarının erkek ve kadın, birey ve toplum arasında daha dengeli dağılımını sağlamak gibi politikalar öne çıkmaktadır. Daha doğrudan söylersek, kadının üstlendiği ve adına “bakım” denilen epeyce kapsamlı işlere ilişkin yaklaşım ve anlayışta temel bir değişiklik istenmektedir (Nelson, 1995; Lister 2000; Lewis, 2000) . Artık istenen, yalnızca bakım sorumluluğunun toplumca üstlenilmesi değildir; “bakımın” anlam ve değerine ilişkin farkındalık ve buna bağlı olarak bu işlerin yeniden örgütlenme ihtiyacıdır. Buna bağlı olarak, geniş anlamda ücretli ve ücretsiz emek ayırımının, formel ve enformel sektör farklılığının ortadan kalkması da istenmektedir.

Burada yerleşik iktisada ve sosyal politikalar ilişkin çok ayrıntıya girmeden şunu söylemek mümkün; yukarıda değinildiği gibi, çoğunlukla kadına ait görünmeyen emek yaşamının yeniden üretilmesi, toplumsal devamlılığın sağlanması için vazgeçilmez olduğu gibi, kapitalist sisteme

de büyük ölçüde hizmet etmektedir. Kapitalist sistem için kadının para almadan gördüğü işler, hem çalışan erkeğin daha düşük ücret almasını sağlamakta hem de yarının işgücü olan sosyal sermaye bir yatırım yapmadan yetiştirilmektedir. Günümüzde toplumun insan gücünün bir “sosyal sermaye” olarak düşünülmesi oldukça revaçta; insana sosyal sermaye olarak yaklaşımın taşıdığı çeşitli sakıncalar bir yana, sosyal sermaye tartışmalarında insan gücü kaynağının geliştirilmesinde önemli rolü bulunan kadın emeğinin ve kadının üstlendiği bakım hizmetlerinin yine görmezlikten gelindiği de bir gerçek.

Bu nedenle feminist hareket birçok açıdan sosyal politikanın anlamı, bu politika içindeki eşitlik, dayanışma sosyal uzlaşma, sosyal devlet gibi kavramlar üzerinde yeniden düşünülmesini istemektedir (G. Lewis, 2000; 4-10): Onlara göre, sosyal politika da eril bir karakter taşımakta, geleneksel ataerkil yapı ve değerleri koruma üzerine biçimlenmektedir. Öncelikle de yine, kadınlarının ev içinde ne kadar çalışsalar da hiçbir koruyucu önlem ve güvencelerinin olmayışı ve çalışmanın hep ücretli emek olarak düşünülmesi yolundaki eleştiriler başta gelmektedir.

Buna göre, sosyal devlet, refahın sağlanmasında yalnız ücretli emek ve istihdam arasındaki ilişkiler üzerinde dururken, aile içindeki refahta payı büyük olan ve çoğunlukla kadın tarafından üstlenilen ücretsiz emek ile refah arasındaki ilişkileri görmezlikten gelmekte, bunun da ötesinde genellikle evin geçimini sağlayan “erkek çalışan” ile “erkeğe bağımlı” kadın anlayışı üzerine kurulmaktadır (J. Lewis, 2000; 37-39). Örneğin Lister, Marshall’ın öngördüğü üç türlü vatandaşlık anlayışının (sivil, siyasal ve sosyal vatandaşlık) aslında kadınları vatandaş olarak görmediğini, bu anlayışın benimsediği vatandaşlığın büyük ölçüde kamusal alanı kapsadığını, bu nedenle sosyal devlet ve sosyal vatandaşlık açısından özel alanda kalan kadın ihtiyaçlarının önemsenmediğini söyler (2000; 32): Bu doğrultuda ücretli-ücretsiz emek ayırımının ortadan kalkması gibi, refah devleti anlayışı ve uygulamalarında da kamu-özel ayırımının ortadan kalkmasını ister.

Bu noktada üzerinde bunca durulan bakım kavramını biraz irdelemek doğru olur. Sosyal bakım, “çocuk veya bakıma ihtiyaç gösteren kişilerin fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarının karşılanmasını gerektiren faaliyetler ve ilişkiler ile bunların içinde yer aldığı ve uygulandığı normatif, ekonomik ve sosyal çerçeve” olarak tanımlanmaktadır (Daly ve Lewis, 2000;285). Buna göre çocuk, yaşlı, hasta, engelli bakımı, enformel (evde) veya formel (kurumsal düzeyde) bakım, ücretli veya ücretsiz bakım gibi farklı biçimlerde karşımıza çıktığı gibi, bakımın emek, duygu, ahlâk, gelenek ve normlar gibi boyutları da bulunmaktadır. Bu nedenle yazarlar, çok haklı olarak “bakım”ı birçok alan ve boyutu kapsayan “meta” kavram olarak nitelendirmektedirler (Daly ve Lewis, 2000; 286).

Bakımın kim, nasıl ve nerede üstlenildiği meselesi kadını ilgilendirdiği gibi, sosyal devleti de ilgilendirmektedir. Bu nedenle sosyal bakımın, aile, devlet ve piyasa arasında, ya da kadın ve erkek arasında nasıl bölüştüğü, sosyal devletin buna formel veya enformel, ücretli veya ücretsiz olarak nasıl baktığı veya bu konuda parasal destek veya hizmet desteği sağlayıp sağlamadığı gibi birçok konu gündeme gelmektedir. Günümüzde refah rejimleri bir de buradan bakılarak değerlendirilmektedir.

Yukarıda bazı verilerin de kısmen açıkladığı gibi, sosyal demokrat modele sahip ülkeler, kadın-erkek ayırımcılığını önlemek ve kadının güçlenmesini sağlamak açısından da öne çıkan modeller olmaktadır. Örneğin İsveç 1970 sonrasında uyguladığı politikalarla, gerek kadının işgücüne katılımı, kazancı ve çalışma koşulları açısından, gerek bu katılımın artmasında kadına sağladığı “bakım” desteği açısından epeyce değişim geçirmiş ve “*ücretli çalışan*

dostu” olduğu kadar “*kadın dostu*” bir sosyal devlet olarak öne çıkmıştır (Nyberg, 2002). Bu ülkede çocuk, yaşlı, hasta, engelli olarak bakıma muhtaç kesimlere yönelik sosyal hizmetler de, gelirin desteklenmesi açısından annelere yönelik gelir transferleri de oldukça cömerttir. Bu durum hem kadınların ekonomik bağımsızlıklarını arttırmakta hem de bu nedenlerle iş yaşamından uzak kalmalarını önemli ölçüde önlemektedir. Buna karşın, Hollanda, Norveç, İngiltere gibi ülkelerde yaşlı bakımına yönelik hizmetler daha gelişmiş olsa da, çocuk bakımı açısından yetersiz kaldığı görülmektedir.

Özetle söyleyecek olursak, feminist yaklaşımın bugün refah devletinden kısmen çalışmaya ilişkin hakların iyileştirilmesi, işgücü piyasasındaki ayrımcılığın kalkması, bakım hizmetlerinin bugünkünden farklı paylaşımı gibi konularda politika değişikliklerine yönelik istekleri olduğu gibi, temel anlayışlarda değişiklik anlamına gelen daha geniş kapsamlı istemleri de vardır. En başta da, ev-içi emeğinin değeri, çalışmanın anlamı, bakım hizmetleri, bağımlılık ve dayanışma kavramları gibi konularda temel bir değişim istemektedirler. Çünkü kadın adına kazanımların ancak bu temel anlayış ve yapılarıdaki değişikliklerle gerçek bir hayat alanı bulacağını düşünmektedirler.

Tüm bunların kadının güçlenmesi ve toplumsal yaşama daha etkin katılımı konusunda ileri sürülen görüşler olduğu açıktır; ancak toplumsal sisteme ve anlayışlara, özellikle de yerleşik iktisada ve geleneksel topluma ait temel paradigmalarda değişmesi çok da kolay görünmemektedir. Örneğin, iktisadın ve çalışmanın anlamını değişmesi, bakımın değer kazanması, ücretli ve ücretsiz emek farkının ortan kalkması, kadınların yoğunlaştığı ve bu nedenle daha güvencesiz koşullarla karşılaştıkları kısmen çalışma biçiminin erkek-kadın herkes için geçerli çalışma biçimi, haline gelmesi, yani çalışma sürelerinin azaltılarak çalışma yaşamı ile özel yaşam ve ihtiyaçlar arasında daha dengeli ilişkiler kurulması, böylece özellikle çocuk bakımının sosyal hizmetlere devri yerine ailede kalması, fakat kadın-erkek ve toplum arasında daha adil bölüştürülerek bu nedenle kadının mağduriyetinin önlenmesi gibi feministlerden yükselen birçok talebin bugün için oldukça radikal görüşler oldukları ortadadır. Bu yolda bir gelişme ise, içinde kadınların ve feminist taleplerin yer aldığı geniş çaplı toplumsal-siyasal mücadeleyi gerektirmektedir

4- Türkiye’de Kadın Emeği ve Sosyal Devlet

Hem ekonomik hem de toplumsal ve siyasal anlamda gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’de kadını çevreleyen koşulların daha sorunlu olduğu, sosyal devletin anlayış ve uygulama olarak çok gerilerde kaldığını söylemeye pek gerek yok sanırım. Bu açıdan, Türkiye’deki kadın hareketi de bu koşulları dikkate almak ve Batı’daki feminist istemleri bu çerçevede değerlendirmek durumundadır diye düşünüyorum. Örneğin kadını çevreleyen sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel koşulların kadın adına öne sürülen istemleri olumsuz etkilediği bilinirken, bu koşullarda iyileşme ve gelişme sağlamadan da kadın adına anlamlı kazanımların söz konusu olamayacağını düşünmek yanlış olmasa gerek. Bu açıdan, hem emekçi kadının kadın hareketine ilişkin duyarlılıkların artırılması ve taban desteğin güçlendirilmesi gerek hem de kadın hareketinin daha bütünlükçü politikalara yönelmesine ihtiyaç duyulmakta. Her iki kesim açısından da, sosyal devletin anlamına ve bu konudaki değişim ihtiyacına eğilmekte yarar var.

-Türkiye’de Kadın Emeği Açısından Bazı Gerçekler

Türkiye’de kadının konumu daha da zorlu ve sorunludur. Örneğin geleneksel anlayış içinde kadın erkeğe çok daha bağımlıdır; eğitim olanakları daha azdır, işgücüne katılımı çok

düşüktür, yükselme olanakları daha kısıtlanmıştır, geleneksel yapı büyük ölçüde korunduğu gibi, toplumun kadına yardımcı olacak politikaları da olmadığından ev ve çocuk sorumlulukları kadına aittir. Örneğin 2005 yılında hala yüzde 15 dolayında okur-yazar olmayan kadın vardır ve kadın nüfusun yalnızca yaklaşık % 3'ü yüksek öğrenim görmüş, % 10'u lise eğitimi almıştır; geri kalanı ise ilkokul ve altında eğitim görenlerdir. Bu az eğitilmiş grubun yaklaşık üçte birinin de, yoksulluk sınırının altında bir gelire sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yani, eğitimsizlik, işsizlik, yoksulluk, kayıt-dışı çalışma, düşük ücretli çalışma dendiğinde buralarda yoğunlukla kadın bulunmaktadır.

Dolayısıyla genel olarak kadınların emeği, Türkiye'de daha da "görünmez" ve "değersizdir" demek yanlış olmaz. Çoğunlukla ücretsiz aile işçisi olarak çalışırlar; tarım dışında yer alanlar düşük ücretli işlerde yoğunlaşırlar; evdeki çalışmaları ise işten sayılmaz. Bunun gibi hizmet sektöründe çalışan kadın işgücü de çoğunlukla alt kademelerde ve statüsü düşük işlerde yoğunlaşmakta, daha az ücret almakta, daha fazla işsiz kalmaktadır.

Örneğin istihdama katılım oranı erkeklerde yüzde 70 dolayında iken, kadınlarda bu oran yüzde 25 düzeyinde kalmaktadır (DİE; 2007): Kentsel yerleşim bölgelerinde ise, kadınların istihdama katılımları daha da düşük (yaklaşık % 18) olmaktadır. Bunun nedenleri de, yeterli iş olanaklarının olmayışı, kadının niteliksizliği, çalışmasının istenmeyişi, aile ve çocuk nedeniyle ev dışında çalışmanın getirdiği zorluklar gibi çeşitlidir. Kentlerde yüksek öğrenim görmüş kadınlar arasında işgücüne katılım oranı kuşkusuz yükselirken, çalışmak isteyen kadın arttıkça işsizlik oranı da büyümektedir. Örneğin resmi işsizlik oranı yüzde 9-10 düzeyinde seyrederken, son krizin etkisiyle işsizlik % 12'yi geçtiği gibi, eksik istihdam ve iş aramaktan vazgeçenlerle birlikte bu oranın % 20'yi bulduğunu söylenmek yanlış olmaz. 20-24 yaş arasında olan genç kadınlar arasında işsizlik oranı ise, dörtte bire çıkmaktadır.

Dolayısıyla varolan tablo içinde, kadınların daha az çalışma yaşamına katılmasının görünürdeki işsizliği azaltmakla birlikte, kadının erkeğe bağımlı statüsünün devamlılığını sağladığı ortadadır. Bugün işgücü piyasasında yer almayan kadınların belirli bir kısmının çalışmak istemesi durumunda, çok daha büyük bir işsizlik sorunuyla karşılaşacağımız da açık. Öte yandan erkeğe veya aileye bağımlı, ekonomik ve toplumsal açıdan güçsüz kadınların yoğun olduğu bu toplumda, geleneksel yapı ve değerlerin sürdürülmesinin kolay, buna karşın değişime direncin fazla olduğu da ortada.

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'de hâlâ, özellikle tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalışan çok sayıda kadın bulunmaktadır. Örneğin 6 milyonu biraz geçen kadın istihdamı içinde, 2,5 milyona yakın kadın ücretsiz aile işçisi olarak (çalışan kadınları % 40'ı) çalışmakta, 2 milyon 800 bin dolayında ücretli ve yevmiyeli olarak çalışan kadın bulunmaktadır (DİE, 2007). Kadınların yarısı tarım sektöründe, % 36'sı da hizmet sektöründe çalışmaktadır. Kadınların endüstri sektöründe daha az yer aldıkları, bu sektörde de tekstil, gıda gibi emek yoğun sektörlerde yoğunlaştıkları da bilinmekte. Tarımda çalışan kadının ücretsiz aile işçisi olması gibi tarım- dışı alanlarda çalışan kadınların üçte biri de kayıt-dışı istihdam edilmektedir.

Kayıt dışı sektörde düşük ücretlerin yanısıra, güvencesiz çalışma koşullarının varlığı bilinirken, kayıtlı ekonomide yer alan kadınlar da çalışma yaşamında daha çok aile geçimine yardımcı rolü üstlenmekte ve genellikle erkeklere göre daha düşük ücret almaktadırlar. Yapılan araştırmalar, kadınların genellikle genç yaşta çalışma yaşamına girdikleri, çalışma koşullarının ağırlığı ve evdeki sorumluluklar nedeniyle çabuk yıprandıkları ve erken emekli

olmayı istediklerini ve isteyerek çalışsalar yorgunluktan şikayetçi olduklarını ortaya koymaktadır (Koray, 1993; Koray, 1999; 154)).

Çalışan kadın için, çocuk bakımını paylaşmak üzere merkezi ve yerel yönetimlerin açtıkları kreş, çocuk yuvası gibi olanaklar çok sınırlıdır. 150 kadından fazla kadın çalıştıran işyerlerinin kreş ve yuva açmak yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçtıkları da bilinmektedir. Yani çalışan kadın için devletin herhangi bir katkısı ve desteği söz konusu olmadığından, bu sorun aile dayanışması gibi geleneksel bağlar içinde çözümlenmeye çalışılmaktadır. Ancak ekonomik açıdan bir yük getirmese de, bu çözümün kadının aileye bağımlılığını arttırdığı da ortada.

Aslında bu koşullar, kadın sorunlarının genel sosyal sorunlardan ayrı düşünülmesinin kolay olmadığını düşündürmektedir. Örneğin işsizlik sorunu azalmadan, kadın istihdamının artması ve kadının çalışma koşullarının iyileşmesini beklemek mümkün değildir. Yine kadının niteliksel ve ekonomik açıdan güçlenmesi sağlanmadan kadına yönelik şiddete karşı ciddi bir mücadele vermek ve kazanmak kolay değildir. Tüm bu sorunlar ve ihtiyaçlar karşısında da, genel olarak devletin sosyal yükümlülüklerini ve sosyal rolünün artırılması gibi bir değişime ihtiyaç olduğu ortaya çıkmaktadır. Oysa Türkiye’de adı olsa da kendisi kaybolan bir sosyal devletten söz etmek daha doğru olur.

-Adı Var Kendi Yok Sosyal Devlet ve Kadınlar

Türkiye’de genel olarak devletin sosyal politika alanında rolünün zaten zayıf olduğu, öte yandan 80 sonrası neo-liberal politikaları doğrultusunda bu rolün daha da gerilediği görüldüğünden, bugün, 1961’den buyana anayasalarda yer alan, buna karşın gerçekleşme yolunda ilerlemesi şöyle dursun giderek “adı var kendi yok” konumuna gelen bir sosyal devletten söz etmek yanlış olmaz. Bunca gelişmemiş bir sosyal devletin geçerli olduğu bir toplumda genel olarak gelişmiş bir eşitlik ve adalet anlayışından söz edilemeyeceği gibi, kadın-erkek eşitliği doğrultusunda da anlamlı bir duyarlılık oluşmasını beklemek zordur. Yine sosyo-ekonomik hakları hayata geçirmekten bu kadar uzak olan bir toplumda, kadınların haklarının hayata geçmesi açısından güçlü bir dayanak, zemin bulmak da kolay değildir. Dolayısıyla bu ülkede kadınların devletten uygun sosyal politikaların hayata geçirilmesi yönündeki beklentilerinin karşılanmasının hiç kolay olmadığını söyleyebiliriz.

Batı’da sosyal refah devletinin gelişimine ve anlamına az da olsa değindim; Türkiye’deki sosyal devlet anlayışı ve uygulamalarındaki yetersizlikler, hatta çarpıklıklar iyi bilindiğinden bu konuda fazla bir şey söylemek istemiyorum. Yalnızca, Avrupa’da tarihsel-sosyal gelişmeler ve sosyal sınıflar arasındaki güç mücadelesi sonucu biçimlenen bir toplum yapısı veya sosyal devlet anlayışından söz edilmesi mümkün iken, Türkiye’de büyük ölçüde devlet egemenliğinde belirlenen toplumsal model ve devlet anlayışının söz konusu olduğunu vurgulamakta yarar var diye düşünüyorum. Endüstrileşmenin yetersizliği ve zafiyeti, kırsal kesimin önemli yeri, demografik zaafı gibi yetersizliklerin yanısıra, en başta emek olmak üzere toplumsal güçlerin niceliksel ve niteliksel zaafı söz konusu olduğundan yakın zamana kadar toplumsal değişim ve düzenlemelerde başlıca rolü devleti oluşturan kadroların oynadığı ortada. Bu çerçevede, ne devletin egemenliğini kırarak toplumsal-siyasal güçler oluşabilmiş, ne emek Batı Avrupa’da olduğu gibi sosyal devletin oluşumunda belirleyici bir güç olarak ortaya çıkabilmiştir. Yakın zamana kadar süregelen bu yapı, sermaye çevreleri açısından belirli ölçüde değişmişse de, 80 sonrası liberalleşme, demokratikleşme ve piyasalaşma yolundaki çabalarının emeğin güçlenmesini değil, zaafını arttırdığı da bilinmektedir. Buna bağlı olarak devletin sosyal niteliğinin gelişmesi bugün daha da zor görünmektedir.

Çok özetle söyleyecek olursak, başlangıçta koruyucu ve yasakçı bir *baba devlet*, sonra 1961 Anayasası ile sosyo- ekonomik hakları kabul etmiş olsa da bunları ekonomik ve mali imkanları yetersiz olduğundan yerine getiremeyen *sosyal vaatler devleti*, şimdi de küresel piyasaya uyum zorunluluğu içinde *liberalliğini hayırseverlikle kamufle* etmeye çalışan bir devlet anlayışı karşımıza çıkmaktadır (Koray, 2008). Bu anlayış içinde Türkiye’de, yalnız çalışma yaşamı açısından değil, genel olarak eğitim, sağlık, konut gibi en temel politikaları açısından da her zaman büyük sorunlar yaşandığı da bir gerçek olmaktadır. Kentlere göç gecekondulaşmayı getirmekte, yeterli iş yaratılamaması ise gecekondulu işleri veya “istihdamda işsizlik” olarak da nitelenen düşük gelirli, geçici, güvencesiz işlerli ortaya çıkarmaktadır. Kentler göçle büyürken, kentlerin çevresini saran varoşlar da büyümektedir. Büyük ve genç bir nüfus, eğitim, sağlık, iş istemekte, fakat ülkenin ekonomik yetersizliklerinin yanısıra kötü yönetimler, siyasal istikrarsızlıklar bunların karşılanması daha da zorlaştırmaktadır. Şimdi bir de dünya piyasalarına eklenme zorunluluğu söz konusu olunca, kamu harcamalarının hepten kısıtlanması gerekmekte, kamu hizmetleri piyasalaşmaya doğru gitmekte, bu da devletin sosyal politika alanından neredeyse toptan geri çekilmesi anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak, devlet sosyal politika alanında yetersiz rolünden de çekilirken, sosyal sorunlara çare, piyasa ile ailelere kalmaktadır. Anayasa’da yer alan sosyo-ekonomik hakları gerçekte ortadan kaldıran bu uygulamalarla hak temelli sosyal politika da ortadan kalkmakta, geriye fakir ve muhtaçlara yönelik Fak-Fuk Fon, Yeşil Kart gibi “*yardım veya sadaka*” temelli uygulamalar kalmaktadır. Bu gidişin durdurulması kolay değildir; ama sosyal sorunların ve sosyal eşitsizliklerin bunca yoğun olduğu bir toplumda gereklidir de. Bu gereklilik, yalnız sosyal adalet ve sosyal bütünleşmenin sağlanması adına değil, toplumsal sistemin ve demokrasinin gelişmesi açısından da önemlidir.

-Sonuç: Türkiye’de Kadınlar Açısından Zaaflar ve Öncelikler?

Sosyal devletin gelişmesi ve sosyal sorunlardan yana politikaların gündeme gelmesi, bir başka deyişle sosyal eşitlik ve adalet yanlısı sosyal politikaların uygulanabilmesi için, toplumsal dinamiklerin devreye girmesi, her şeyden de önce emeğin toplumsal ve siyasal açıdan güçlenmesi ve mücadele etmesi gerektiği açıktır. Oysa neo-liberal politikaların egemen olduğu bu dönemde Türkiye’de sosyal politikaları, sosyal eşitlik ve adaleti savunacak güçlerin büyük ölçüde geri püskürtülmüş olduğunu söylemek abartı olmaz. Sonuç olarak, eğitimin, sağlığın, sosyal güvenliğin piyasalaştığı, iş bulma olanaklarının her geçen gün daraldığı, örgütlülüğün kalmadığı, gelir dağılımının hepten bozulduğu bir sürece girilirken, kadınların sosyo-ekonomik eşitlik ve güçlenme yönündeki taleplerini karşılayacak ne bir muhatap ne de uygun koşullar bulmak mümkün görünmektedir.

Bu koşulların kadınlarını gücünü ve taleplerini zayıflattığı da ortadadır. Kadının güçlenmesi için, eğitim ve istihdam olanaklarının artırılması yönünde politikalar gereklidir; kadının çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve çalışma yaşamına giren kadının aile ve çocuk sorumluluklarının paylaşılmasına ihtiyaç vardır; çalışan kadının emeği gibi görünmeyen ev-içi emeğinin de değerlendirilmesi önemlidir; kadınlara yönelik yaklaşımların değişmesi ve şiddetin azalması yönünde bir kültürel değişime de, bu değişimin ekonomik ve sosyal politikalarla desteklenmesine de ihtiyaç vardır. Tüm bunların, emekçi, kadınların da, kadın hareketinin de gündeminde yer aldığı bilinmektedir. Öyle olunca da, hareketi ve istemleri açısından sosyal devletin anlamı ve işlevini vurgulamak önem taşımaktadır.

Böyle bir saptama yapıldığında ise, kadın hareketi ve istemleri ile sosyal devlet ilişkilerinin gözden geçirilmesi ve daha bütünlükçü politikalara gidilmesi gibi ihtiyaçlardan söz etmek kaçınılmaz görünüyor. Bu noktada da sosyal devlet kadar, kadın hareketi açısından da bazı sorgulamalardan söz etmek gerekmektedir. 1980 sonrasında Türkiye'nin gündeminde kendini duyuran ve günümüze kadar güçlenerek gelen bir "kadın hareketi" var ve bu hareketin geniş anlamda "*kadın meselesini*" toplumun gündemine taşıdığı açık. Ancak hemen tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'deki kadın hareketinde de eşitlikçi ve liberal yaklaşımların daha ağırlıklı yerleri olduğu ve bu doğrultuda yasal iyileşmeler sağlanırken (bunların sağlanmasının bile kolay olmadığını da söylemek gerekir), sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel koşullarda önemli bir değişimin ortaya çıkmadığını söylemek yanlış olmaz. Bunun dışında, ülkemizde kadın hareketinin hem dar kapsamı hem de parçalanmışlığı gibi, emek ve sendikalar gibi toplumun diğer güçleriyle aralarında mesafe büyük. Buna göre de, bir yandan farklı öncelik ve duyarlılıklar, öte yandan toplumsal ortaklıklar ve işbirliğinin zayıflığı kadının toplumsal değişimde oynaması muhtemel dinamizmi büyük ölçüde sınırlandırmaktadır.

Kuşkusuz, kadın hareketinin öncelikle yasal düzenlemelerde kadın adına değişiklik taleplerini gündeme getirmesinin ve buradaki başarıları sosyal hayattaki değişimlere tahvil etmek istemesinin gerekli ve kaçınılmaz olduğunu söylemek gerekir. Bu yasal-kurumsal değişikliklerini kadın aleyhine olan ayrımcılıkların önlenmesinden siyasette, karar-organlarında, hatta istihdamda "olumlu ayrımcılık" yönündeki isteklerine kadar uzanan çok geniş bir alanı kapsadığı da bir gerçek. Ancak gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'de, her alanda yasalar ve gerçeklikler arasındaki ayrımların azımsanmayacak boyutta olduğu da bir gerçek. Bu açıdan Türkiye'de bir yandan idari yapıda, öte yandan Anayasa, Medeni Yasa, Ceza Yasası, İş yasası, Belediyeler Yasası gibi düzenlemelerde kadın adına yapılan iyileştirmelerin öneminden kuşku duymasak ve bu tür değişikliklerde giderek güçlenen kadın hareketinin etkisini yadsımasak da, toplumsal gerçekliklerin bu gelişmelerin sınırladığını görmezlikten gelmek de mümkün değil.

Oysa "cinsiyetin toplumsallığı", ya da "toplumsal cinsiyet" (gender) anlayışını dikkate aldığımızda bile, bu ülkeye ait çok boyutlu ve yapısal gerçekliği düşünmemiz gerektiği ortaya çıkmakta. Yani toplumsal cinsiyetten söz edildiğinde, kadın adına çizilecek tartışma çerçevesi toplumun sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yapısı gibi birçok özelliğini konu etmek ve bunlar açısından genel olarak kadının konumu, kadın-erkek ayrımcılığının yaşandığı alanları, konuları, durumları gündeme getirmek gerekmektedir. Böyle bakıldığında Türkiye'de çok yönlü olumsuz ve engelleyici koşulların varlığı ve bu nedenle yasal ve kurumsal anlamdaki değişikliklerin hayata geçmesinin ne kadar zor olduğu ortada. Bu yaklaşımla bakıldığında, üzerinde durulması gereken bir kaç farklı boyut karşımıza çıkıyor.

Birinci boyut, kadın çalışmaları açısından toplumsal cinsiyet meselesinin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel koşullarla sahip olunan veya olunamayan haklar ve olanaklar gibi çok sayıda konuyu analiz edilmesine ihtiyaç duyulmasına ilişkindir. Yani, çok zaman anlaşıldığı gibi, ne toplumsal cinsiyet ne de ataerki yalnızca kültürel bir meseledir. Her ikisi de mikro düzeyden makro düzeye, kişisel ilişkilerden toplumsal ilişkilere, sosyo-kültürel yapıdan ekonomik ve siyasal sisteme kadar her alana sızmış durumdadır. Bu nedenle hem çok yönlü ve çok disiplinli araştırmalarla ihtiyaç vardır hem de kadına ait herhangi bir sorunun nedenini çok boyutlu ilişkilerde aramak gerekmektedir. İkinci boyut ise, toplumsal koşullardan bağımsız bir kadın meselesinden söz etmek mümkün olmadığına göre, kadın çalışmalarının ve mücadelesinin toplumsal gerçeklikle bağlarını sıkı tutması gibi bir gerekliliği karşımıza getirmektedir. Ülkemizde çok zaman her iki boyutun da ihmal edildiğini söylemek ise yanlış olmaz. Üçüncü olarak da, sosyal devlete ihtiyaç duyan başta emek örgütleri olmak üzere tüm

toplumsal güçlerin tüm kadınları ve kadın hareketini yanlarına çekme ihtiyacının büyüklüğüdür. Kısaca Türkiye’de kadınlar için de daha geniş çaplı toplumsal-siyasal bir mücadeleyi gerektiği gibi, bu mücadeleyi verme durumunda olan diğer çevrelerin de kadınları aralarına katmaları önem taşımaktadır.

Prof. Dr. Meryem Koray

Kaynaklar:

Bergman, S. “Collective organizing and claim making on child care in Norden”, *Social Politics*, 2004 (2).

Daly, Mary ve Lewis Jane , “The concept of social care and the analysis of contemporary welfare states”, *British Journal of Sociology*, 51 (2), 2000;281-298.

DİE, *Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları*, Haber Bülteni 2007, <http://www.die.gov.tr/turkish/sonist/isgücü/isgücü.html>

Esping-Andersen, Gosta, *The Three Worlds Of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, New Jersey, 1990.

Frankel, Boris, *Sanayi Sonrası Ütopyları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991.

International Labour Office (ILO), *Global Employment Trends- Brief*, January, 2006, www.ilo.org/public/english/employment/strat/wrest.htm.

International Labour Office, *Women’s Employment-Brief*, 2008, www.ilo.org/public/english/employment/strat/wrest.htm.

Kendrigan, Mary Lou, *Political Equality in a Democratic Society: Women in United States*, Greenwood Press, Connecticut, 1984.

Kleinman, Mark, *A European Welfare State?*, Palgrave, London, 2002.

Koray, Meryem, *Sosyal Politika*, 3.Basım, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

Koray, Meryem; Demirbilek, Sevda; Demirbilek, Tunç, *Gıda İşkolunda Çalışan Kadınların Koşulları ve Geleceği*, T.C. Başbakanlık KSSGM; Ankara, 1999.

Koray, Meryem, *Çalışma Yaşamı Penceresinden Kadın Gerçekleri*, Basisen Yay, İstanbul, 1993.

Korpi, W., “ Welfare State in Regress in Western Europe Politics”, *Annual Review of Sociology*, 29,2003.

Korpi, Walter, *The Working Class in Welfare Capitalism*, Routledge ve Kegan Paul, London, 1978.

Lewis, Gail, “Introduction:Expanding the Social Policy Imaginary”, *Rethinking Social Policy*, (der) Gail Lewis; Sharon Gewirtz; John Clarke, The Open University, Sage Publications, 2000.

Lewis, Jane, "Gender and Welfare Regimes", *Rethinking Social Policy*, (ed) Gail Lewis; Sharon Gewirtz; John Clarke, The Open University, Sage Publications, 2000.

Liebfried, S, "Towards a European Welfare State?", *New Perspectives on the Welfare State in Europe*, (ed) Jones, C., Routledge, London, 1993.

Lister, Ruth, "Gender and the Analysis of Social Policy", *Rethinking Social Policy*, (ed) Gail Lewis; Sharon Gewirtz; John Clarke, The Open University, Sage Publications, 2000.

Marshall, T.H. *Class, Citizenship and Social Development*, Anchor Book Edition, 1965.

Nelson, Julie, "Feminism and Economics", *Journal of Economic Perspectives*, 1995 (2).

Nyberg, Anita, "gender (de) commodification, economic (in) dependence and autonomy; the case of Sweden", *Critical Social Policy*, 22 (1), 2002.

OECD, *Employment Outlook- Boosting Jobs and Incomes*, OECD, Paris, 2006.

Pierson, Christopher, "Contemporary Challenges to Welfare State Development", *Political Studies*, XLVI, 1998.

Rostgaard, T. "Caring For Children and Older People in Europe- A Comparison of European Policies and Practice", *Policy Studies*, 2002 (1).

US Department of Labor, *Women in the Labor Force: A Databook*, Bureau of Labor Statistics, 2004.
